

A nyelvvesztés vizsgálata pozsonyi magyar egyetemisták körében*

Dolgozatomban a 2003-ban végzett kutatásomról (a vizsgálatról részletesebben lásd Rabec 2003) szeretnék beszámolni, amelyet Pozsonyban tanuló nyelvvesztő egyetemistákkal készítettem. A szlovákiai magyarok mint kétnyelvű beszélők nyelvhasználatának gazdag szakirodalmja van (lásd pl. Bergendiné 1998; Lanstyák 1998; 2000a; 2002a; Misad 1998; Németh 2001; Sándor Anna 1998; Vančóné 1998 stb.), ám ezek az írások a magyar–szlovák viszonylatban bekövetkező nyelvvesztéssel nem foglalkoznak. Sándor Anna (1998) ugyan folytatott kutatásokat Kolonban a nyelvcsere¹ről, de a jelenséget ő is csak közösségi szinten vizsgálta.

Munkámban kilenc nyelvvesztéses pozsonyi egyetemista magyar nyelvi visszatorzulását vizsgáltam, abból a célból, hogy feltárjam azokat a jelenségeket, amelyek nyelvhasználatukban nyelvvesztésre utalnak.

Az adatközlők kiválasztásánál arra törekedtem, hogy makroszinten egyfajta virtuális csoportot alkossanak (természetesen nem a szó szociológiai értelmében). Ezért mindegyikük megfelel a következő kritériumoknak:

- mindegyikük pozsonyi egyetemista
- tanulmányaikat kizárólag szlovák nyelven végzik
- saját és környezetük bevallása szerint jobban beszélnek szlovákul, mint magyarul
- a magyar nyelvet nem intézményes keretek között sajátították el
- a magyar nyelvet első nyelvként sajátították el vagy párhuzamosan a szlovákkal
- ugyanahhoz a generációhoz tartoznak (1979 és 1983 között születtek)

Adatközlőim esetében megvizsgáltam, hogy:

- a nyelvvesztő beszélők magyar beszédmegnyilvánulásaikban miben térnek el az írott nyelv grammatikájától¹
- nyelvhasználatuk során milyen kommunikatív stratégiákat alkalmaznak
- beszédükben mennyiben fordulnak elő kontaktusjelenségek és a nyelvújítók által megbélyegzett formák
- megnyilvánulásaikat milyen paralingvisztikai eszközök kísérik.

A kutatás kísérleti jellegű volt, próbálkozás a nyelvvesztéses beszélők magyar nyelvének vizsgálatára. A mintában valószínűleg túlerepresentáltak a magyar nyelvhez pozitívan viszonyuló és a nyelvvesztés kezdeti stádiumában lévő beszélők. Ennek következtében minden megállapításom csupán az általam vizsgált adatközlőkre érvényes.

* Előadásként elhangzott a Gramma Nyelvi Iroda által szervezett III. Gramma Nyelvészeti Napokon, Párkányban, 2004. november 26-án.

A kutatás során módszerként szociolingvisztikai interjút és kérdőíveket használtam. Az interjúk feldolgozása során a legnagyobb problémát a szempontok és a kategóriák felállítása jelentette. Mivel a szakirodalomban ilyen vagy ehhez hasonló rendszerezésre nem találtam példát, ezért egy teljesen új rendszert kellett kialakítani².

A rendszerezés során természetesen figyelembe vettem az írott standard és a mindennapi beszélt nyelv közötti különbségeket, ill. azt, hogy az adatközlőim beszédének elemzésekor a szlovákiai beszélt nyelv szolgál összehasonlítási alapként. Ezért volt szükség egy ép magyar nyelvű beszélővel készített interjúra is, amit összehasonlításképpen használtam fel. A felállított rendszer csupán kísérlet, a szakirodalomban (lásd Bartha 1993; Fenyvesi 1995; Kontra 1990) már meglévő kategóriákat beépítettem a rendszerbe.

Mivel írásom terjedelme nem teszi lehetővé, hogy minden nyelvvesztéses jelenséggel külön foglalkozzam, ezért csak három – egymással szorosan összefüggő – jelenséget szeretnék kiemelni. Ezek a következők: kódváltás, töredékes beszéd és hiányos megfogalmazás.

Kódváltás

A korpuszban a bázistartó kódváltásra lényegesen több példa akadt, mint a bázisváltásra. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a legtöbb adatközlőnek nincs gyakorlata a magyar nyelv használatában, és a kódváltásos beszédmódban sem. Számukra az interjú egy különleges eseményt jelentett, és mivel vállalták azt, hogy magyarul fognak beszélni, igyekeztek ehhez ragaszkodni. Amikor mégis kódot váltottak, akkor azt több esetben különféle paralingvisztikai eszközök kísérték. Ezek közül a leggyakrabban a nevetés fordult elő.

A bázistartó kódváltás egyik sajátos esete, amikor a vendégnyelvi betét nélkülözte a szükséges todalékot a bázisnyelvi diskurzusban. A vendégnyelvi betét nem illeszkedett alaki eszközökkel a mondatba, ezzel a szöveg „töredezetté” vált. A Lanstyák István által felállított rendszerben ez a *H típusú kódváltásnak* felel meg (lásd Lanstyák írását ebben a kötetben). Az ép magyar nyelvű beszélők esetében a kódváltásnak ez a típusa meglehetősen ritkának számít (vö. Lanstyák 2004). Nézzünk erre néhány példát!

K: S focizni hova jártok?

GR: Tuod, *Kramáre* (GR, 112–113).³

K: S focizni hova jártok?

GR: Tuod, *Kramáre-ra* (GR, 112–113).

A sublatívus rag hiánya semmiképpen sem magyarázható a beszélő nyelvi inkompetenciájával, hiszen az interjú más részeiben megfelelően használta a ragot, inkább azzal, hogy az adatközlőnek nincs elég gyakorlata a magyar nyelv használatában, különösen pedig a kódváltásos beszédmódban. Ezért nem tudta, hogy az ilyen típusú szlovák szavakhoz hogyan szokás kapcsolni a magyar todalékot (*Kramárera? Kramáréra? Kramárere? Kramárére?*).

„Egyszer vótam *deti z detského domova*” Egyszer voltam (táborban) olyan gyerekekkel, akik gyermekotthonban laknak. (MP, 143).

A beszélő számára valószínűleg bonyolult lett volna magyarul elmagyarázni a fogalmat, ezért inkább a szlovák kifejezést használta. A korpuszban a kódváltás ezen típusa – amikor a vendégnyelvi betét határozós szó szerkezet – inkább azokra az adatközlőkre volt jellemző, akik megítélesem szerint kevésbé tudtak magyarul.

A kódváltás másik sajátos típusa a *harmadik nyelvből történő kódváltás*. A beszélő a nyelvi rés kitöltésére egy idegen szót használ (vö. Vančóné 1998). Idegen szón itt mindig egy harmadik nyelvből származó szót értek, amely se nem magyar, se nem szlovák, se nem a magyarban és/vagy a szlovákban használatos idegen szó. A stabil kétnyelvű beszélők is használnak idegen szavakat (vö. Lanstyák 1998, 37), de ha ezeket a beszélő az alapszókincshez tartozó szavak helyett használja, akkor ez sok esetben a nyelvvesztés jele lehet. Például:

K: És ha elvégzed a sulit, akkor?

RK: Akkor (...) kimegyek az a (...) nagy SHIP, BOAT +... [nevetés] (RK, 35–36).

K: És ha elvégzed a sulit, akkor?

RK: Akkor (...) kimegyek tengerjáró hajóra (dolgozni) +... [nevetés] (RK, 35–36).

Ebben az esetben az adatközlőnek, nem jutott eszébe, esetleg nem is ismerte a magyar megfelelőt, ezért a nyelvi rés kitöltésére angol szót használt. Hogy ez a váltás miért nem szlovák nyelvre történt, annak több oka is lehet. Egyrészt előfordulhatott, hogy az adatközlőnek szlovákul sem jutott eszébe az adott szó, másrészt pedig a beszélő az interjú során ragaszkodott a magyar nyelvhez és igyekezett minél inkább elkerülni a szlovák szavakat. Esetleg úgy érezhette, hogy az angol szavak használata kevésbé „helytelen” az adott beszélgetés során. RK esetében az angol vendég szó használata azért is érdekes, mert saját bevallása szerint csak „alig néhány szót” beszél angolul.

Töredékes beszéd és hiányos megfogalmazás

A töredékes beszéd szorosan összefügg a kódváltásnak már említett típusával, amikor a vendégnyelvi betét nélkülözi a szükséges toldalékot. Ilyen esetben a szöveg érthető, de nem következtethető ki pontosan az elgondolt megfogalmazás. Adatközlőim szövegeire jellemző ez a töredékesség (vö. Máthé 1995, 13). Elképzelhetőnek tartom, hogy épp ez a töredékes fogalmazás képezi a határt a szlovákdomináns kétnyelvűség és a nyelvvesztés között. A töredékes beszéd két típusát különböztettem meg annak alapján, hogy milyen beszéd szekvenciából lehet következtetni az értelmére.

a) Az elhangzott beszélgetésből lehet következtetni rá

Ebben az esetben csak a beszélő megszólalását megelőző diskurzusból tudjuk kikövetkeztetni a mondanivalót.

„aaa (...) a jén <=az én> gimnázium ööö Vö. Abban a gimnáziumban tanított spanyolt (...) aaa spanyolt” (EV, 3).

Vö. Abban a gimnáziumban tanított spanyolt, ahova én is jártam.

Az adatközlő – ahogyan az a megszólalást megelőző beszélgetésből is kiderül – a spanyoltanárnőjéről beszél, akit még gimnazistaként, iskolában ismert meg, ahol a tanárnő spanyol nyelvet tanított. A szöveg megértését még az is nehezíti, hogy szó-

tévesztés történik, mikor az adatközlő a tanárnővel kapcsolatban a *tanult* szót használja a *tanított* helyett.

b) A megszólalásból lehet rá következtetni

A beszélő adott megszólalásából, az azt megelőző diskurzus ismerete nélkül is, ki tudjuk következtetni, hogy mit akart mondani.

„Akkor szlovák meg magyar, úgy ő (..) olyan Vö. Akkor a szlovák és a magyar nyelvet őö egyensúly” (LK, 7).
még körülbelül egyformán beszéltem.

A töredékes beszéd közel áll a *hiányos megfogalmazás* kategóriájához. Ennek következtében a fent említett példák mindegyike besorolható a hiányos megfogalmazás kategóriájába is. Ha a szöveg elemzésekor nagyobb egységre koncentrálunk, akkor töredékes beszédről, ha pedig kisebbre, akkor hiányos megfogalmazásról beszélhetünk.

A töredékesség és a hiányos megfogalmazás kategóriájának megkülönböztetését azért tartottam fontosnak, mert úgy vélem, hogy ez új jelenségekre is rámutathat a nyelvvesztés vizsgálatában. Ennek megítéléséhez azonban nagyobb korpuszra volna szükség.

Jegyzetek

1. Mivel a magyar nyelvészetből a legutóbbi időkig hiányzott a spontán beszéd vizsgálata (vö. Kontra 1998), ezért kénytelen voltam az írott nyelv grammatikájához viszonyítani. Tisztában vagyok ennek hátrányával, ezért egy ép magyar nyelvű adatközlővel készített beszélgetés anyagát és Kontra Miklós gazdagréti felvételeit használtam összehasonlítási alapként, figyelembe véve a leíró nyelvtanok beszélt nyelvre tett megjegyzéseit.
2. A kategóriákat és az anyagfeldolgozás szempontjait Lanstyák István segítségével sikerült létrehozni.
3. A betűk az adatközlők kódjára, a számok pedig arra utalnak, hogy az interjú hányadik sora az idézett rész.

Felhasznált irodalom

- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés, Budapest.
- Bergendiné Urbán Mónika 1998. Szlovákiai magyar diákok véleménye a kétnyelvűségről. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében: Különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony, Kalligram–Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 78–86. p.
- Fenyvesi, Anna 1995. Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. In *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics*. Volume 3, 1–117. p.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.) 1998. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében: Különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony, Kalligram–Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.

- Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.) 1998. *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2000a. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2001. *A kódváltás típusai*. Kézirat.
- Lanstyák István 2002a. *Magyar nyelvi tervezés Szlovákiában*. Pozsony, Kalligram.
- Lanstyák István 2004. *A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben*. Kézirat
- Máthé Dénes 1995. A verespataki magyarság kétnyelvűségének/nyelvcseréjének előzményei és jellemzői. *Kétnyelvűség*, 3. évf., 2. sz., 9–16. p.
- Misad Katalin–Hurka Katalin 1998. A magyar nyelvi érintkezés a pozsonyi magyar tanszék hungarisztika szakosainak körében. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében: Különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony, Kalligram–Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 94–102. p.
- Németh Andrea 2001. *A kódváltás grammatikája és pragmatikája. (Egy baráti közösség kódváltási szokásainak vizsgálata)*. Szakdolgozat, Pozsony, FF UK.
- Rabec, Stefan 2003. *Emberek a határon. A nyelvvesztés és nyelvreépülés vizsgálata szlovákiai egyetemisták körében*. Szakdolgozat, Pozsony, FF UK.
- Sándor Anna 1998. *A kétnyelvűség és a nyelvcseré egy szlovákiai magyar beszélőközösségben*. In Lanstyák István–Simon Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram, 103–115. p.
- Vančóné Kremmer Ildikó 1998. A bujkáló anyanyelv. Tanítási óra alatti kódváltás szlovák tan nyelvű iskolában. In Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében: Különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Pozsony, Kalligram–Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 87–93. p.

DISPUTATIONES SAMARIENSES

MÝTY A PREDISUDKY V DEJINÁCH

Historická konference
7. decembra 2004

LILIUM AURUM